

Fogarassy Miklós—Kamarás István: Olvasó a labirintusban

Mint a szociológia számos új ága, az olvasásszociológia is Amerikából indult. Különös módon a gazdasági világváltság irányította a kutatók figyelmét arra a tényre, hogy a rendszeres olvasás egyes társadalmi rétegeknél „gyógyírként” funkcionálhat, következőképp magatartást formáló erő, s mint ilyen a szociológia módszereivel vizsgálható. A munkálatok első szakaszában a mennyiségi szemlélet uralkodott, s mindennek előtt azt vizsgálták: ki, mikor, mit és miért olvas.

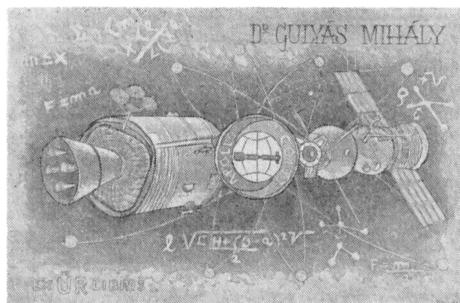
Emlékezhetünk még rá, hogy a magyar könyvtárosokat a hatvanas évek közepén fertőzte meg a „strigulázási láz”, ettől kezdve figyeltük tudatosan azt, mi is voltaképpen munkánk — számokban is kifejezhető — alapja és eredménye. Az angol kérdőnévmások kezdőbetűi alapján külföldön „négy W-nek” (who, what, when, why, azaz: ki, mit, mikor és miért?) nevezett vizsgálati irány a hazai műkedvelők munkáiban többnyire csak közhelyes ismeretekhez vezetett, de később a jól előkészített, elméletileg megalapozott adatgyűjtés olyan „adatbankokat” hozott létre, amelyek nélkülözhetetlen segédeszközei lettek a további kutatásoknak. (*Mit olvasunk?* 1965.; *Mándi Péter: A könyv és közönsége* 1968.; *Gondos Ernő: Ízlésalakzatok* 1971.).

Szinte ezzel a munkával párhuzamosan megindult egy elemzőbb, az olvasás folyamatára, hatására, az olvasó magatartására, attitűdjére figyelő kutatás is (*H. Sas Judit: Emberek és könyvek*. 1968; *Durkó Máttyás: Olvasás és megértés*. 1976), és fő vonalait tekintve e köré szerveződött — *Kamarás István* vezetésével — az Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtartudományi és Módszertani Központ olvasáskutatói osztályának tevékenysége.

E műhely legújabb — és megítélésem szerint minden eddiginél színvonalasabb — terméke Fogarassy Miklós és Kamarás István *Olvasó a labirintusban* című könyve. A szerzőpáros arra tesz kísérletet, hogy — amennyire ez lehetséges — elemző, tényszerű leírást készítsen „a mű és az olvasó találkozásá-

nak végül is intím, személyes és tulajdonképpen »mérhetetlen« tényeiről”. Azaz arra kereste a választ, hogy képes-e, és milyen mértékben, mennyire adekvátan — vagyis az írói szándéknak megfelelően — képes eligazodni az olvasó az irodalmi alkotás bonyolult szerkezetében, „labirintusában”, s megérti-e a mű „üzenetét”? A kommunikációelméletben és az erre alapozott olvasásszociológiákban „dekódolásnak” nevezik ezt a folyamatot, de egyre többen vélekednek úgy — gyaníthatóan szerzőink is —, hogy ez az „analóg” értelmezés félrevezető, mert a művészi alkotásnak éppen az a jellegzetessége, hogy nincs kizárólagos kódja, egyetlen helyes „olvasata”. Ugyanis az esztétikai üzenet — vagy ahogy az iskolákban emlegetik: az eszmei mondanivaló — nem zárt, hanem nyitott rendszer, ami teljessé, egészé azáltal válik, hogy az olvasó belevetíti saját világát, s értelmet ad a szövegnek.

Fogarassy és Kamarás kísérletében a „szöveg” Sánta Ferenc *Nácik és Örkény István Meddig él egy fa?* című elbeszélése. E két művet olvastatták el 100 budapesti gimnazistával, kontrollként pedig 100 általános iskolát végzett szakmunkással, 50 könyvtárossal, 37 irodalmárral, sőt vizsgálatukat kiterjesztették szovjet, bolgár és lengyel gimnazistákra is. Így — bár az alapminta nem volt nagy — a külső viszonyítási, bemérési pontok sokasága jelentékenyen megnövelte kutatási eredményeik hitelességét, általános érvényét.

Hosszadalmas lenne e munka módszerét, menetét, következtetéseit részletelesen ismertetni. Sommásan csak annyit jelezhetek: a kísérletben résztvevők személyiségjegyeinek, értékrendjeinek, olvasási szokásainak feltérképezése után kerül sor a tulajdonképpeni vizsgálatra, arra, hogy miként fogadták, értékelték, értelmezték a novellákat a gimnazisták, a szakmunkások, a külföldi és a hazai olvasók, továbbá, hogy ez az értelmezés, értékelés miként kapcsolódik az életelvekhez, az olvasói beállítódáshoz, vagyis ahhoz a világhoz, amely a befogadás folyamatában serkentő, illetve gátló erőként van jelen.

Fogarassy Miklós és Kamarás István kutatásának legfőbb eredménye annak megállapítása, hogy a művészi alkotás adekvát befogadása *nem* kevesek kiváltsága, *nem* a szakemberek, a „hivatásos olvasók” (kritikusok, lektorok stb.) kizárólagos képessége, még az olyan — viszonylag bonyolult — művek esetében sem, mint amilyen Sánta és Örkény elbeszélése. Azon az ötfokú, a pusztá tartalomelmondástól az újrateremtő, a „társszerzős” olvasatig terjedő skálán, amelyet a szerzők kidolgoztak, minden rétegből eljutott 5 százalék a legfelső fokozatig, s közöttük néhány gimnazista még a „hivatásosokat” is megelőzte. Ez feltétlenül pozitív, sőt biztató eredmény. Mégis igazuk van a szerzőknek, amikor arra hívják fel a figyelmet, hogy az esély és a lehetőség még nem megvalósulás, s hogy mindenképp az iskoláknak, az irodalomoktatásnak sok még a tennivalója.

Az *Olvasó a labirintusban* alaposan dokumentált, jól felépített munka; a feldolgozás tárgyyszerűsége, a következtetések mértéktartó józansága példamutató. Mindössze egy ponton éreztem bizonytalanságot, elnagyoltságot: a hazai és a külföldi anyag összevetésében. Noha a minta óvatosságra intően kicsi, számos olyan jellegzetességet mutat, amely alapvető értelmezési különbségekre utal. Ha e jegyeket nem csupán gyakoriságuk szerint rendezik, hanem összehasonlító számításokat is végeznek (mint Józsa Péter és Leenhardt tették *Két főváros, két regény, két értékvilág* című könyvükben), bizonyára kiderül, hogy az olvasásnak, illetve a befogadás módjának is vannak nemzeti sajátosságai. Ez azonban már egy másik téma! Szorosan a tárgyhoz tartozik viszont egy irodalomelméleti és egy olvasássiociológiai módszertani kérdés. Az első: kifejezés módját, poétikai eszköztárát tekintve valóban modern-e a két elbeszélés, s ha igen, valóban ez nehezíti-e meg a befogadást? A második kérdés pedig: a kísérleti helyzetben mért teljesít-

ményszint mennyiben azonosítható a spontán olvasás során kialakuló értelmezés mélységével?

Magam nem vagyok meggyőződve arról, hogy a két mű formai okok miatt nehezebben értelmezhető, mint mondjuk Kosztolányi *Caligulája* vagy Móricz *Barbárokja*. Különösen a Sánta-írás alacsonyabb befogadási szintje mutatja: az értelmezés alighanem az ábrázolt élethelyzet bonyolultságán akad fenn. Nehéz ugyanis eldönteni, hogy az öregember és a gyerek feltétlen engedelmessége gyáva meghunyászkodás-e vagy néma tiltakozás. Az egyértelmű megítélést azonban nem az író kihagyásos ábrázolásmódja nehezíti, hanem a situáció különössége.

Ezzel a megjegyzéssel nem csökkenteni, hanem növelni kívánom a vizsgálat érvényét. Úgy vélem ugyanis, hogy Sánta és Örkény említett műveiben Kamarásék olyan modellekre találtak, amelyek bizvást tipikusnak mondhatók. Mert a jelentős művek között az ókortól napjainkig nem sok olyan akad, amelyik nem kívánna legalább annyi — de gyakorta még jóval nagyobb — gondolati koncentrációt, érzelmi aktivitást, mint amennyi a *Nácik* és a *Meddig él egy fa?* értő befogadásához szükséges.

Második kérdésem viszont valóban „visszavonó” jellegű. Vele arra hívnám fel a figyelmet, hogy az ilyen típusú kísérlet eleve pozitív irányba „torzít”, mert az olvasót benyomásainak rendezésére, a mű újragondolására készíti, sőt kényszeríti. A valóságos olvasási helyzeteknek nincs olyan ösztönző erejük, sőt gyakorta kifejezetten akadályozzák az elmélyedést. A lehetséges — s a vizsgálat csak erről adhatott számot — és a valóságos befogadási szint között — amelyet viszont csak a mindennapok teremtenek — tehát jelentékeny az eltérés, az előbbi javára. Ezért is tapasztalhatjuk oly gyakran, hogy értékes, fontos művek szinte nyomtalanul kiesnek az olvasók emlékezetéből. (*Tan- könyvkiadó, 1981. 177 l. 18 Ft*)

Simon Zoltán